

Віёла КАЗАНІНА
(г. Мінск)

УЗАЕМАДЗЕЯННЕ ПЕРСАНАЛЬНАГА І ЁНІВЕРСАЛЬНАГА Ў ФЕНОМЕНЕ ЦАРСКАЙ БРАМЫ З САЛОМЫ (Беларусь, XVIII – XXI стст.)

Ключавыя словы: народнае мастацтва, саломапляценне, Царская (іканастасная) брама, Беларусь.

Царская (іканастасная) брама з саломы ў XXI ст. – прыклад артэфекта, які спрыяе ідэнтыфікацыі беларусаў як аднаго са славянскіх народаў з арыгінальнай і самабытнай традыцыйнай культурай і мастацтвам. У гэтым феномене выяўляецца ўзаемадзеянне персанальнага і ўніверсальнага ў культуры вуснага тыпу. А сам тып такога ўзаемадзеяння існуе ў актуальным кантынууме культур усходнеславянскіх этнасаў шмат у чым дзякуючы носьбітам нашай этнамастацкай традыцыі, якая часам з’яўляецца родавай і якая перадаецца як спадчына ў сям’і.

У Беларусі вырабы з саломы спрадвеку – частка ўніверсальнай традыцыйнай культуры, а таксама – прыклад эстэтычнага персанальнага пераасэнсавання рэчаіснасці іх аўтарамі. Можна толькі меркаваць, як даўно зарадзілася дадзенае мастацтва, але, мяркуючы па ўсім, яго ўзрост даволі значны. Неўзабаве пасля таго, як на нашай тэрыторыі з’явілася земляробства, з саломы злакавых раслін мясцовыя жанчыны, якія калектыўна займаліся вырошчваннем і ўборкай збожжавых, сталі вырабляць рытуальныя прадметы жніўнай абраднасці (дажыначнаю «бараду» нівы, ляльку-аздобу з апошняга снапа ўраджаю), хатнія ўпрыгажэнні-зачуры (каляднага «павука», вясновых «птушак» і г.д.). Традыцыі і мастацка-культурны кантэкст стварэння такога роду вырабаў захаваліся да гэтага часу.

Большасць з гэтых прадметаў звязана з земляробчым традыцыйным календаром і задзейнічана ў яго абрадах і святах. Каляндарная сістэма аграрыяў заснавана на пэўным тыпе жыццядзейнасці і адаптацыі да навакольнага свету: першапачаткова на т. зв. матыжным, а з часам і на ворным аселым земляробстве. На тэрыторыі Беларусі аселае земляробства з’явілася ў мезаліце (сярэднім каменным) і неаліце (новым каменным) стагоддзях, прычым гэты працэс датуецца спецыялістамі-гісторыкамі па-рознаму: альбо V, альбо IV тысячагоддзямі да н. э. [1]. У тыя часы на тэрыторыі Беларусі жылі яшчэ не славяне і нават не балты, а народы і этнасы, якіх археолагі і культурологі часта называюць палеаеўрапейцамі. Іх культура і мастацтва, асабліва неалітычныя, звязаныя з аселым земляробствам, істотна паўплывалі на мастацкія традыцыі вельмі многіх сучасных народаў розных рэгіёнаў Еўропы. Мабыць, таму некаторыя традыцыйныя беларускія артэфекты з саломы звычайна маюць прамыя аналагі або аддаленыя прата-

тыпы ў культурах розных еўрапейскіх народаў, як блізкіх, так і даволі далёкіх ад нас тэрытарыяльна (мал. 1, 2).

З часоў прыняцця хрысціянства вырабы з саломы паступова сталі «ўваходжымі» (разам з вернікамі жанчынамі-майстрыхамі) у храмы. Гэта адбылося праз шэраг аб'ектыўных, а таксама суб'ектыўных гістарычных абставін для Беларусі як усходнееўрапейскай краіны і прывяло да фарміравання феномену саламянай Царскай брамы, вячальных карон уступаючых у шлюб і нават саламяных мітр святароў.

Найбольш вядомай з гэтых вырабаў сёння з'яўляецца Царская брама з саломы, якая ўсталёўвалася ў сельскіх праваслаўных храмах, упрыгожвалася іканапісам, а сваёй залацістага колеру рэльефнай фактурай імітавала пазалочаную драўляную разьбу. Саламяная іканастасная Царская брама сустракаецца выключна на тэрыторыі Беларусі. Яе аўтэнтычныя варыянты XVIII – XIX стст. сустракаюцца на тэрыторыі Беларускага Палесся [4, с. 87–90], а сучасныя рэплікі, дзякуючы намаганням майстроў, ужо ёсць на Панямонні і ў Цэнтральнай Беларусі [4, с. 214–225]. Разам са сліцкімі паясамі, Веткаўскімі абразамі, неглюбскім тэкстылем, Мотальскімі паўкажущкамі і размаляванымі дыванамі Язэпа Драздовіча яны з'яўляюцца той каранёвай часткай традыцыйнага мастацтва краіны, якую варта разглядаць як комплекс артэфактаў, які спрыяе ідэнтыфікацыі беларусаў як нацыі. Даследчык брамы В. Лабачэўская лічыць, што яна павінна разглядацца ў адным шэрагу з такімі помнікамі гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі, як крыж Еўфрасінні Полацкай, Тураўскае і Слуцкае Евангеллі, Біблія Францыска Скарыны [4, с. 7].

Разам з этнаідэнтыфікацыйнай, іканастасная Царская брама з саломы таксама мае і мастацкую каштоўнасць (каштоўнасць даволі эксклюзіўнага, выключнага значэння), а акрамя гэтага, яна з'яўляецца прыкладам інтуітыўнага персанальнага ўкладу народных майстроў у эстэтызацыі

навакольнага свету. Як адзначаюць мастацтвазнаўцы, у сусветным маштабе гэта – адзіны прыклад выкарыстання саломы для «манументальна-дэкаратыўных мэтаў» [4, с. 6]. Іншыя народы, якія практыкуюць рамёствы з выкарыстаннем гэтага матэрыялу, так і не стварылі артэфактаў падобнага маштабу, а, як правіла, абмяжоўваліся больш сціплымі вырабамі. Акрамя арыгінальных па сваім рашэнні кампазіцый і канструкцый, наша брама цікава сваімі асобнымі элементамі. Яе рамбічныя міні-складнікі ўяўляюць сабой імітацыю ювелірных фрагментаў, дзе ў якасці каштоўных камянёў звычайна выкарыстоўваліся кавалачкі аднатоннай тканіны розных кветак, прадстаўленыя ў аправе з саломкі, якая імітуе пазалоту (мал. 3). Кожны фрагмент злучаны з суседнім, утвараючы ў сукупнасці ажурную канструкцыю, якая нагадвае металічную ці пазалочаную драўляную рашотку-аснову брамы з васьмю (мал. 4) або з шасцю (мал. 5) круглымі медальёнамі ў створках Царскай брамы. На вобразях, якія змяшчаліся ў шасці аднолькавых медальёнах, выкананых з саломы, як правіла, малявалі Маці Божую, Архангела Гаўрыіла (аб'яднаныя сюжэтам «Звеставання»), а таксама чатырох евангелістаў (Матфея, Марка, Луку і Яна).

Бясспрэчная мастацкая каштоўнасць Царскай брамы абумовіла яе наяўнасць у калекцыях вядучых музеяў краіны: дзве аўтэнтчныя брамы экспануюцца ў Музеі беларускага народнага мастацтва – філіяле Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, размешчанага ў Касцёле Святога Мацвея Апостала ў Раўбічах (Мінскі раён), а трэцяя аўтэнтчная брама – у Гродзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеі [4, с. 28–63].

Малюнак 3 – Рамбічныя міні-складнікі фрагментаў саламянай Царскай брамы, фота з вокладкі кнігі В. Лабачэўскай [4]

Малюнак 4 –
Брама
з в. Лемяшэвічы
(Зах. Палессе),
1810 [4, с. 50]

Малюнак 5 –
В. Лабачэўская
ў Нацыянальным
мастацкім музеі
Рэспублікі Беларусь
на фоне Брамы
з в. Вавулічы.
Мінск, 2018
(фота Э. Шчадрыной)

Нягледзячы на тое, што аўтэнтчных саламяных брам XVIII – XIX стст. да нас дайшло толькі тры асобнікі (з цэркваў заходнепалескіх вёсак Лемяшэвічы, Вавулічы, Ляскавічы), увага да гэтага артэфакта сённа не слабее. Характэрная асаблівасць дадзенага знакавага для айчыннага дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва помніка – выкарыстанне рэплік саламянай Царскай брамы ў дзеючых храмах і па гэты дзень. Іх копіі, вырабленыя таленавітымі беларускімі майстрамі, па-ранейшаму задзейнічаны ў некаторых хрысціянскіх прыходах нашай краіны.

Часта рэстаўратары і вытворцы брамы – родапачынальнікі сучасных напрамкаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, паспяховыя папулярызатары народнай творчасці Беларусі. Напрыклад, Ларыса Мікалаеўна Лось, якая адкрыла іх пляяду, шырока вядомая наяўнасцю вучняў, а таксама дзецьмі-прадаўжальнікамі сямейных традыцый Наталляй і Аляксандрам.

У XXI ст. Царскую браму аналізуюць вядучыя мастацтвазнаўцы краіны. Найболей фундаментальным даследаваннем брамы з'яўляецца кніга «Мастацтва дзеля славы Божай: Саламяныя іканастасныя вароты і царкоўна-культавыя прадметы» [4]. Яе напісала доктар мастацтвазнаўства, прафесар кафедры этналогіі і фальклору Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў Вольга Аляксандраўна Лабачэўская (мал. 5) – вядомы даследчык традыцыйнага мастацтва Беларусі і яго гісторыі, аўтар шэрагу адзначаных прэстыжнымі ўзнагародамі беларускіх выданняў.

Такім чынам, іканастасная Царская брама з саломы сённа, у XXI ст., – саламяны ўнікат, частка гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі, ідэнтыфікуючая беларусаў як адзін з усходнееўрапейскіх народаў з уласнай традыцыйнай культурай і мастацтвам. У феномене гэтага артэфакта выяўляецца ўзаемадзеянне ўніверсальнага (агульнаеўрапейскага) і персанальнага (уласна беларускага ў інтэрпрэтацыі кожнай народнай майстрыхі-вырабляльніцы брамы) у мастацкай культуры вуснага тыпу, да гэтага часу паспяхова існуе ў актуальных відах і жанрах дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва краіны.

1. Казлоў, Л. Зямля нашых продкаў / Л. Казлоў // Стат'і о Кобрине. Древняя Кобринщина [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <http://ikobrin.ru/kobrin-17.php>. – Дата доступа: 01.02.2020.

2. Сахута, Я. Павук / Я. Сахута // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / рэдкал. : І. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : Бел СЭ, 1989. – С. 371–372.

3. Lietuvių liaudies menas : Albumas / albumą parengė S. Bernotienė, K. Galaunienė, A. Rimdeikienė, A. Stravinskienė, K. Šešelgis; red. I. Krivickienė. – Vilnius: Vagos, 1991. – Т. 1. – 303 p.

4. Лабачэўская, В. Мастацтва дзеля славы Божай: Саламяныя іканастасныя вароты і царкоўна-культавыя прадметы / В. Лабачэўская. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 263 с.

5. Гроздова, И. Народы Британских островов / И. Гроздова // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Летне-осенние праздники / ред. С. Токарев (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1978. – С. 70–94.